

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Doktori Disszertáció

Ludmann Ágnes

La narrativa emiliana allo specchio della letteratura italiana
contemporanea

Az emíliai irodalom a kortárs olasz próza tükrében

Irodalomtudományi Doktori Iskola,
Lukács István, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője
Italianisztika Doktori Program,
Dr. habil. Szkárosi Endre a program vezetője
A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:
Prof. Dr. Szkárosi Endre, egyetemi tanár – elnök
Dr. Török Tamara, egyetemi adjunktus – belső bíráló
Prof. Dr. Alberto Bertoni, egyetemi tanár – külső bíráló
Dr. Falvay György Dávid, egyetemi adjunktus – titkár
Dr. Lukácsi Margit, egyetemi adjunktus – tag
Dr. Mátyus Norbert, egyetemi docens – tag
Dr. Szegedi Eszter, egyetemi adjunktus – tag

Témavezető: Dr. habil. Fried Ilona egyetemi tanár

Budapest, 2018

A doktori értekezés témája és célkitűzései

A kutatás azt hivatott vizsgálni a regionalitás és az irodalom kapcsolatának elemzésén keresztül, egyfajta kanonizációs kísérletként, hogy a XX. századi olasz prózairodalomban létezik-e egy kifejezetten emíliai stílus. A mai Emilia-Romagna tartomány központjaiban már a reneszánsztól kezdve jelentős, a latin mellett „vulgáris”, olasz nyelvű irodalmi alkotások is születtek olyan szerzők tollából, mint Matteo Maria Boiardo, Giosué Carducci vagy Corrado Govoni. Amellett, hogy a '60-as években végbement gazdasági fellendülés egyik legfontosabb színtere Emilia-Romagna tartomány, a kortárs és modern irodalmi történések szempontjából is kiemelkedő a Pó-síkságot körülölelő terület, mely élen jár a műfaji kísérletezésben és kitűnő táptalajt ad az egyéni szerzői útkereséshez is. Az időrendiségen alapuló műelemzésen keresztül a dolgozat azt hivatott vizsgálni, hogy Gianni Celati, Ermanno Cavazzoni, Daniele Benati, Paolo Nori és Ugo Cornia írók miben követik az emíliai stílus előfutárának is tekinthető Luigi Malerba nyelvi, tematikai és stiláris újításait. A közös stílusjegyek vizsgálatán keresztül célozom ábrázolni az emíliai különlegességeit, melyek a régió sokszínű irodalmában külön csoportot képviselnek. Különös figyelmet szentelek azoknak a különbségeknek, melyek alapján a csoport tevékenysége elkülöníthető az általánosan Emilia-Romagna tartományhoz köthető írók munkásságától.

Az értekezésben vizsgált hat szerző tevékenysége az 1995 és 1997 között megjelent *Il Semplice* folyóirat hasábjain kapcsolódik össze. Stílusuk megkülönböztető jegyei a megbízhatatlan narrátor alakjának használata, az egyszerű, formai maníroktól mentes nyelvezetre való törekvés, mely gyakran párosul a beszélt nyelvre jellemző fordulatok alkalmazásában, ennek nyelvi hibáival és dialektusra utaló jegyeivel. Mindezen jellemzők együttes jelenléte a szövegekben hozzájárul a szövegek érvényesüléséhez, élvezhetőségéhez hangos felolvasáskor, mely egy ritka tulajdonsága a kortárs olasz irodalom prózairodalmának.

A vizsgált művek kiválasztásának szempontjai

A disszertációban hat szerzőt (Luigi Malerba, Gianni Celati, Ermanno Cavazzoni, Daniele Benati, Paolo Nori és Ugo Cornia) vizsgálom részletesen, elsősorban stilisztikai szempontból. A modern és kortárs prózában elemezni kívánt emíliai stílus kiindulópontjaként Luigi Malerba írásművészetét jelölöm meg, aki a Gruppo 63' mozgalom résztvevőjeként a prózában is igyekezett megvalósítani az irodalom megújítását célzó elméleti törekvéseket. Sokszínű munkásságából három kiválasztott alkotásának (*Il serpente*, *Salto mortale*, *Il protagonista*) részletes elemzésén keresztül alkalmazom a bevezető rész vizsgálati

szempontjait. A szóban forgó szerzők írói tevékenysége eltérő stílusú művekre is kiterjed, az elemzés során az egymással a megadott kritériumrendszer szerint összehasonlítható írások vizsgálatára fókuszáltam, melyek az *Il Semplice* folyóirat által megfogalmazott célkitűzéseket is szem előtt tartják. Gianni Celati írásai közül a Parlamenti buffi című trológia első darabján, a *Le avventure di Guizzardi* regényen keresztül mutatom be a stílárís, tematikai és nyelvi stílusjegyeket, majd az író második alkotói korszakának első darabját, a *Narratori delle pianure* című novellagyűjteményt veszem górcső alá, különös figyelmet szentelve a szerző ars poeticájában megjelenő változásoknak. Mindkét mű a beszélt nyelvíségre és egyszerű, letisztult, formai sallangoktól mentességre való törekvés szellemében keletkezett, mégis már műfaji tekintetben is gyökeresen eltérnek egymástól. Ermanno Cavazzoni írásai közül első és második regényét elemzem, az *Il poema dei lunatici* (magyarul is megjelent *A holdkórosok eposza* címmel 2014-ben, Horváth Csaba kitűnő fordításában) és *Le tentazioni di Girolamo* című alkotásokat. Utóbbit könyvekkel, olvasással, olvasói habitusokkal kapcsolatos témája miatt kívántam részletesen bemutatni, mivel az irodalom és olvasók kapcsolata nem csak Cavazzoni, de a csoport többi tagjának írásművészetében is visszatérő elem. Daniele Benati alkotásai közül első művét, a *Silenzio in Emilia* című novellagyűjteményt hasonlítom össze – a többi szerző művei mellett – második munkájával, a *Cani dell'inferno* című regénnyel. Az elemzésben kifejezetten nagy hangsúlyt kap a két műben fellelhető helyszínének, síkság és város, valamint az ezek által kijelölt, eltérő tulajdonságú narratív terek elemzése. Paolo Nori számos műve közül a *Bassotuba non c'è* regényt elemzem, mely a Learco Ferrari sorozat második darabjaként ismertséget hozott az író számára. Paolo Nori talán az olasz kortárs prózairodalom legtermékenyebb szerzője, és műveinek különböző témái és megformálása ellenére összetéveszthetetlenül egyedi hangot képvisel Itália irodalmában. A hatodik szerző, Ugo Cornia művei közül első regényét *Sulla felicità a oltranza* választottam ki.

Az elemzés során azt kívánom vizsgálni, az egyszerűséget hirdető stílus mennyiben és pontosan miben változott Luigi Malerba műveitől Cornia regényéig. A dolgozatban nem szentelek figyelmet az egyéni írói stílusváltozásnak, az összehasonlító elemzések tárgyát a szerzők közötti áthallások képezik, melyek vizsgálatával képet kaphatunk az emíliai stílus formajegyeiről.

Tér és irodalom kapcsolata

A tér és az irodalom gondolatának összefűzése nem napjaink vívmánya, az embert a kezdetektől foglalkoztatják a szövegekhez kapcsolható helyek megjelenési formái a textusban. Az olasz irodalomtudományban Carlo Dionisotti 1967-ben megjelent *Geografia e storia della letteratura italiana* című tanulmánygyűjteménye indította el mozgalomszerűen az irodalom és tér kapcsolatát vizsgáló tudományos gondolkozást. A gyűjteményben a szerző főként a középkori és reneszánsz időszak világirodalmi szempontból is meghatározó műveit vizsgálja azok lehetséges földrajzi kapcsolódási pontjai alapján. Olaszországban az irodalom földrajzi szempontú vizsgálata a régió történelmi viszonyosságainak ismeretében abszolút helytálló módszer, mely új távlatokat nyit a klasszikus műelemzésben.

A narratív terek és a szövegek földrajzi kapcsolódásának elemzése nem csupán a szerző születési helye vagy tevékenysége alapján kívánja elhelyezni a művet a világtérképen: a tér és irodalom fogalma közti lehetséges kapcsolatrendszer feltérképezésén túl vizsgálja az antropológiai helyek és a szöveg viszonyát, különös figyelmet szentelve a szöveg földrajzi kötődéséből fakadó nyelvi, stiláris és nyelvtörténeti sajátosságainak. A térhez kapcsolódó fogalmak részletes vizsgálata során (helyek, a Marc Augé francia antropológus által definiált nem-helyek) kívánom bemutatni a kiválasztott művek vizsgálati lehetőségeit. Megvizsgálom tér és idő viszonyát a narráció szempontján keresztül, és kitérek a csend és a szó között fennálló ellentétpár megjelenésére a földrajzi és irodalmi térben egyaránt. A dolgozat következő fejezetében összefoglalom az általam vizsgált írók földrajzi megközelítésű jellemzését különböző szakirodalmi tételekben, majd ismertetem a dolgozatban használt vizsgálati szempontokat a művek elemzésekor.

Az értekezés felépítése

A szövegek földrajzi szempontú elemzési lehetőségeinek ismertetése és az írócsoport földrajzi megközelítésű jellemzése után bemutatom az egyszerű stílus formajegyeit. A vizsgált írók, akiket az emíliai jelzón túl a „Pó-menti örültség” képviselőjeként is megnevez a kritika az egyszerűsége, az irodalom sallangoktól, manierizmusoktól mentes művelésére törekednek. A nem csak Emilia-Romagna régióban, hanem Európa-szerte megjelenő gondolat országoként eltérő eredményeket mutat fel. Az egyszerű stílus mibenléte nem az egyszerűsítésben, „lebutításában” fogható meg, inkább abban a szándékban, hogy az irodalmi szövegek ne adhassanak teret berögzült formák, modellek, módszerek használatának, csupán a

kényelem miatt, mert ez sok esetben mesterkéltnél irodalmi produktumot szül. Ezen törekvés eredményeképpen, pontokba szedett alkotói program nélkül, sőt, kifejezetten a programnélküliség kiáltványával születik meg 1995-ben a Viva Voce programból az *Il Semplice* című folyóirat, mely 1995 és 1997 között hat számban jelenik meg a Feltrinelli kiadó jóvoltából. A folyóirat egyfajta *medicamentum simplex*, füveskönyve az egyszerűsége törekvés jegyében született prózai alkotásoknak. Az itt megjelenő irodalmi alkotások mindegyike a hangzó szó fontosságának szellemében keletkezik, így kívánva visszaállítani alkotó és közönség közti közvetlenebb kapcsolatot. Az *Il Semplice* folyóirat hagyományát követi és ennek szellemében, irodalmi kiáltvány nélkül 2010 és 2012 között jelenik meg a *L'Accalappiacani* folyóirat, ahol az egyszerűsége törekvő stílust zászlójukra tűző szerzők ismét teret kapnak.

A két folyóirat fontosságát elemző fejezet után bemutatom a óz értekezésben alkalmazott vizsgálati szempontokat a sorrendben elsőnek elemzett Luigi Malerba írásművészetén keresztül. Malerba egyike azon szerzőknek, akik tevékenysége a Novecento második felében magában foglalta a klasszikus regény formájának megújítási törekvését új, szokatlan nézőpontok és irodalmi műfajok alkalmazásával. Írói nyelve „irodalomellenesnek” is tűnhet: erősen szembehelyezkedik az írott olasz nyelvre rakódott formai berögződésekkel, melyek leginkább a népszerű szépirodalmi műveket hatották át. Luigi Malerba első regényei elvetik a klasszikus, XIX. századi romantikus regényre jellemző történetmesélést, ezen túl a mindentudó narrátor „megbízhatatlan” figuráján és ennek a szokásoktól eltérő nyelvhasználatán keresztül hozza létre a narratív teret, ezzel együtt alakítva az olvasót. Nyelvhasználatában visszaidézi a beszélt nyelv sajátosságait, hanglejtését, mindazonáltal nem szolgai módon másolja a beszélt nyelvi fordulatokat, inkább egy, az irodalmi és a beszélt nyelv között elhelyezkedő nyelvezetet hoz létre, melyben megjelenik az Emilia-Romagnára jellemző regionális köznyelv, annak színezetével, hanglejtésével, képi világával együtt. Nem hiányoznak a szerző nyelvi kreativitását megcsillantó szókapcsolatok, szójátékok sem, mely találékonyság a művek szerkezetében is tükröződik is. A nyelvezet beszélt nyelvviségre való törekvésének elemzésében fontos megemlíteni a szövegek nagyszerű érvényesülését is hangos felolvasáskor, mely tulajdonság a kortárs irodalomban született művekre kevésbé jellemző, ahogyan az alkotói folyamat során sem kap nagy szerepet.

A művek nyelvi megformálásának hasonlóságának és különbözőségeinek vizsgálatán túl kitérek a jellemző motívumok elemzésére is. A halál motívumát mind a megbízhatatlan narrátor, mind pedig az olvasó recepciója szempontjából górcső alá veszem, valamint összehasonlítom az álom és ébrenlét közti lebegés állapotával. Ez a fajta tudatállapot

„mentségül szolgálhatna” a művekben használt nyelvezet furcsaságaira, a folytonos perspektíva-váltásra, az ismétlésekre és a mondatok ritmusosságára, ezt fokozzák a központosítás „hibái” vagy annak teljes elhagyása. A halál témájával szorosan összefügg az úr koncepciója, az a fajta elveszettség-érzés, mely a művekben szereplő alakok mindegyikének sajátja és meghatározza nyelvezetüket. Visszatérő elem ezen túl a természetföldrajzi elemek, domborzati viszonyok szerepe (síkság), az ezeket alkotó helyek és nem-helyek, valamint a térben történő mozgás motívuma, legyen ez a szereplő sétája vagy közlekedési eszközzel való haladása.

A művek elemzésekor különös figyelmet szentelek a “megbízhatatlan narrátor” alakjának, akinek tulajdonságai nagyban megegyeznek a mindentudó narrátor jellemzőivel: a megbízhatatlan elbeszélő is minden, a textus szövetét alkotó esemény tudatában van, de ahelyett, hogy (sor)vezetőként szolgálna a regény eseményei közt, sokszor szándékosan félrevezeti az olvasót.

A VI – XII. fejezetekben a fent ismertetett vizsgálati szempontok alapján elemzem az emíliai stílus képviselőinek kiválasztott műveit, a tér, a térbeli haladás motívumától kezdve. Itt kitérek a különböző domborzati viszonyok által meghatározott mozgási lehetőségekre: a síkság végtelen kiterjedése miatt megszámlálhatatlan bejárható útvonalat rejt magában, míg a város, mint narrációs tér, leszűkíti, sokszor lehetetlenné teszi a térbeli mozgást, mely kötöttség megjelenik a szövegben is. Az elemzett művek cselekményének színhelye legtöbbször Emilia-Romagna tartomány, kevés kivételtől eltekintve, azonban minden szövegről elmondható, hogy a konkrét helyszín helyett a hely szövegben megjelenő jellemzői alakítják a narrációt, mozdítják előre vagy állítják meg annak folyamatát. A város átláthatatlan úthálózataival, tömegként hömpölygő lakosaival megállítja a narrációt, és a mozdulatlanságában kétségbeesett megbízhatatlan narrátor monológjaiban visszatérő ismétlésekre kényszeríti.

A kiválasztott művekben a helyeken és az ezekhez kapcsolódó motívumokon, szövegjellemzőkön túl a megbízhatatlan narrátor alakja mellett a női figurákat is megvizsgálom, akik általában a cselekmény szempontjából funkció nélküli mellékszereplőként, a szereplők viszonyában a narrációs teret kibővítő elemként vannak jelen.

A szerző publikációi a disszertáció témakörében

- 1) *Il Salto mortale di Luigi Malerba come precursore dello stile emiliano* in „*Sul fil di ragno della memoria*” – *Studi in onore di Ilona Fried*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest; Ponte Alapítvány, Budapest, 2012, Komáromi Nyomda és Kiadó, 2012, 189-197. o.
- 2) *Luigi Malerba: Dopo il pescecane. La figura del narratore inaffidabile nelle novelle malerbiane* in *Nuova Corvina 24. Rivista di italianistica* (A Budapesti Olasz Kultúrintézet folyóirata), Mester Nyomda, Budapest, 2012, 15-21. o.
- 3) *Paolo Nori, Bassotuba non c'è. Caratteristiche stilistiche, formali, grammaticali e retoriche del romanzo a confronto con il Salto mortale di Luigi Malerba precursore delle opere della letteratura emiliana* in *Verbum Analecta Neolatina* 2012. December, Tomus XIII, Fasciculus 2, 513-519. o.
- 4) Ludmann, Ágnes (szerk.): *Allegri disperati. Antologia di scrittori dell'Emilia-Vidám vigasztalanok. Emiliei írók antológiája*, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest 2014,
- 5) *Parole in viaggio. Recensione de I neologissimi di Luigi Malerba* in *Nuova Corvina 26, Rivista d'Italianistica* (A Budapesti Olasz Kultúrintézet folyóirata), Mester Nyomda, Budapest 2015, 156-159. o.
- 6) *La confusione del lettore e l'inaffidabilità del narratore nella prosa emiliana contemporanea* in Aldo Nemesio (szerk.): *Il lettore nel testo*, Nuova Trauben, Torino 2017, 131-156. o.
- 7) *Luigi Malerba: Romanzi e racconti. (recenzió)* in *Nuova Corvina 30. Rivista di italianistica* (A Budapesti Olasz Kultúrintézet folyóirata), Mester Nyomda, Budapest, 2017, 181-183. o.

Bibliográfia

Elemzett szépirodalmi művek

- 1) BENATI, Daniele: *Cani dell'inferno*, Milano, Feltrinelli 2004.
- 2) BENATI, Daniele: *Silenzio in Emilia*, Macerata, Quodlibet 2009.
- 3) CAVAZZONI, Ermanno: *Il poema dei lunatici*, Milano, Feltrinelli 1996.
- 4) CAVAZZONI, Ermanno: *Le tentazioni di Girolamo*, Torino, Bollati Bolinghieri 1991.
- 5) CELATI, Gianni: *Le avventure di Guizzardi*, Milano, Feltrinelli 1994.
- 6) CELATI, Gianni: *Narratori delle pianure*, Milano, Feltrinelli 2012.
- 7) CELATI, Gianni: *Quattro novelle sulle apparenze*, Milano, Feltrinelli 1995.
- 8) CORNIA, Ugo: *Sulla felicità a oltranza*, Palermo, Sellerio 2010.
- 9) «Il Semplice» Almanacco delle prose. Anni 1995-7. nn. 1-6., Milano, Feltrinelli, 1996-7.
- 10) «L'Accalappiacani», Settemestrale di letteratura e arte. Anni 2008-2010. nn. 0-5., DeriveApprodi, 2008-10.
- 11) MALERBA, Luigi: *Il protagonista*, Milano, Bompiani 1973.
- 12) MALERBA, Luigi: *Il serpente*, Milano, Mondadori 2009.
- 13) MALERBA, Luigi: *La scoperta dell'alfabeto. Le parole abbandonate*, Milano, Mondadori 2017.
- 14) MALERBA, Luigi: *Salto mortale*, Milano, Mondadori 2002.
- 15) NORI, Paolo: *Bassotuba non c'è*. Roma, DeriveApprodi 1999.

Felhasznált szakirodalom

- 1) ALBERTINAZZI, Silvia – AMIGONI, Ferdinando: *Guardare oltre. Letteratura, fotografia e altri territori*. Roma, Meltemi 2008.
- 2) ALMANZI, Guido: *L'estetica dell'osceno*. Per una letteratura "carnalista". Piccola Biblioteca Einaudi 618, Torino, Einaudi 1994.
- 3) ALMANZI, Guido: *La ragion comica*. Milano, Feltrinelli 1986.
- 4) AMIGONI, Ferdinando: *Guardando la prosa del mondo: Luigi Ghirri e Gianni Celati* in *Intersezioni*. Rivista di storia delle idee, Anno XXVIII no. 1. aprile 2008, pp. 81-109.

- 5) ANSELMi, Gian Mario – BERTONI, Alberto: *Una geografia letteraria tra Emilia e Romagna*, Bologna, CLUEB 1997.
- 6) ANSELMi, Gian Mario – RUOZZI, Gino (a cura di): *Luoghi della letteratura italiana*, Milano, Mondadori 2003.
- 7) BALLERINI, Rosalaura: *Malerba e la topografia del vuoto*, Chieti, Vecchio Faggio 1988.
- 8) BARANSKI, Zygmunt G. – PERTILE, Lino (a cura di): *The New Italian Novel*, Edinburgh University Press 1993.
- 9) BARILLI, Renato – GUGLIELMI, Angelo: *Gruppo 63. Critica e teoria*, Milano, Feltrinelli 1976.
- 10) BAZZOCCHI, Marco Antonio: *Corpi che parlano. Il nudo nella letteratura italiana del Novecento*, Milano, Mondadori 2005.
- 11) BAZZOCCHI, Marco Antonio: *L'Italia vista dalla luna. Un paese in divenire tra letteratura e cinema*. Milano – Torino, Mondadori 2012.
- 12) BELPOLITI, Marco: *Calvino, Celati e «Alì Babà»* in BARENGHI, Mario – BELPOLITI, Marco (a cura di): *CALVINO, Italo – CELATI, Gianni – GINZBURG, Carlo – MELANDRI, Enio – NERI, Guido: Alì Babà. Progetto di una rivista. 1968-1972*, Marcos y Marcos, Milano 1991. pp. 24-51.
- 13) BENEDETTI, Carla: *L'ombra lunga dell'autore. Indagine su una figura cancellata*, Milano, Feltrinelli 1999.
- 14) BERSANI, Mauro – BRASCHI, Maria: *Viaggio nel '900. Come leggere i testi della letteratura contemporanea*, a cura di Maria Corti. Milano, Mondadori 1984.
- 15) BERTEZZAGHI, Stefano: *Scrittori giocatori*, Torino, Einaudi 2010.
- 16) BONARDI, Giovanna (a cura di), Luigi Malerba: *Parole al vento. Interviste*, Manni, San Cesario di Lecce 2009.
- 17) BORELLI, Massimiliano: *Prose del dissesto. Antiromanzo e avanguardia negli anni sessanta*, Modena, Editore Mucchi 2013.
- 18) BOOTH, Wayne C.: *The rhetoric of fiction*, University of Chicago 1961.
- 19) CARDONE, Raffaele – GALATO, Franco – PANZERI, Fulvio (a cura di): *Altre storie. Inventario della nuova narrativa italiana fra anni '80 e '90*, Milano, Marcos y Marcos 1996.
- 20) CATELLI, Nicola – IACOLI, Giulio – RINALDI, Paolo (a cura di): *Verba tremula. letteratura, erotismo, pornografia*. Bologna, Bononia University Press 2010.

- 21) CATELLI, Nicola: *Simmetrie naturali: Luigi Malerba tra letteratura e cinema*, Parma, Diabasis 2013.
- 22) CELATI, Gianni: *Conversazioni del vento volatore*, Macerata, Quodlibet 2011.
- 23) CELATI, Gianni: *Finzioni occidentali. Fabulazione, comicità, scrittura*. Torino, Einaudi 1975.
- 24) CHIERICI, Anna Maria: *La scrittura terapeutica. Saggio su Gianni Celati*, Bologna, Archetipolibri 2011.
- 25) CIRILLO, Silvana: *Nei dintorni del surrealismo*. Roma, Editore Lithos 2000.
- 26) CIRILLO, Silvana: *Il comico nella letteratura italiana. Teorie e poetiche*. Roma, Donzelli Editore 2005.
- 27) RORATO, Laura – STORCHI, Simona (a cura di): *Da Calvino agli ipertest. Prospettive della postmodernità nella letteratura italiana*. Firenze, Franco Cesati 2002.
- 28) CORTELLESSA, Andrea: *Libri segreti. Autori-critici nel Novecento italiano*, Le Lettere, Firenze, 2008
- 29) CORTELLESSA, Andrea (a cura di): *La terra della prosa. Narratori italiani degli anni Zero (1999-2014)*, Roma, L'Orma 2014.
- 30) CORTI, Maria: *Il viaggio testuale*, Torino, Einaudi 1978.
- 31) DE MATTEIS, Carlo: *Il romanzo italiano del Novecento*, Firenze, La Nuova Italia 1984.
- 32) DE PALMA, Rossella: *Lo scrittore indignato. Sperimentalismo, erotismo e critica sociale in Luigi Malerba*, Gorgonzola, Stilo Editrice 2012.
- 33) DIONISOTTI, Carlo: *Geografia e storia della letteratura italiana*, Torino, Einaudi 1967.
- 34) DOSSENA, Giampaolo: *I luoghi letterari: paesaggi, opere e personaggi: Italia settentrionale*. Milano, Sugar 1972.
- 35) ECO, Umberto: *Luigi Malerba. La geniale arte della menzogna*, in «La Repubblica», 7 ottobre 2009.
- 36) FERRONI, Giulio (a cura di): *Storia della letteratura italiana. Il Novecento e il nuovo millennio*. Milano, Mondadori, 2013, pp.707-9.
- 37) FIORENTINO, Francesco – SOLIVETTI, Carla: *Letteratura e geografia: atlanti, modelli, letture*, Macerata, Quodlibet 2012.
- 38) FORESTI, Fabio: *Profilo linguistico dell'Emilia Romagna*, Roma, Editori Laterza 2010.

- 39) GATTA, Francesca: *Ombre e fantasmi nel remoto della "bassa". Deissi e passato prossimo nei Narratori delle pianure di Gianni Celati* in GATTA, Francesca– TESI, Riccardo: *Lingua d'autore. Letture linguistiche di prosatori contemporanei*, Carocci, Roma, 2000, pp. 121-139.
- 40) GRAMIGNA, Giuliano: *Viaggio al termine del Novecento: il romanzo italiano da Pasolini a Tabucchi*, Milano, Mondadori 2013.
- 41) Gruppo "Laboratorio", *Luigi Malerba*, a cura di M. Colonna, M. Manganelli, M. Pichezzi, M. Adorno Rossi, Manduria – Bari – Roma, Piero Lacaita Editore, 1994.
- 42) GUAGLIANONE, Paola: *Elogio della finzione. Conversazione con Luigi Malerba*. Roma, Nuova Omicron 1998.
- 43) GUGLIELMI, Angelo: *Il piacere della letteratura*, Milano. Feltrinelli 1981.
- 44) GUGLIELMI, Angelo: *Il romanzo e la realtà. Cronaca degli ultimi sessant'anni di narrativa italiana*, Milano, Bompiani 2010.
- 45) GUGLIELMI, Marina – IACOLI, Giulio (a cura di): *Piani sul mondo: le mappe dell'immaginazione letteraria*, Macerata, Quodlibet 2013.
- 46) HEYER-CAPUT, Margherita: *Per una letteratura della riflessione: elementi filosofico-scientifici nell'opera di Luigi Malerba*, Edizioni Paul Haupt Berna – Stoccarda – Vienna, 1995.
- 47) IACOLI, Giulio, *Atlante alle derive: geografie da un'Emilia postmoderna: Gianni Celati e Pier Vittorio Tondelli*, Reggio Emilia, Diabasis 2002.
- 48) IACOLI, Giulio: *La dignità di un mondo buffo. Intorno all'opera di Gianni Celati*, Macerata, Quodlibet 2011.
- 49) J. WEST, Rebecca: *Gianni Celati. The Craft of Everyday Storytelling*, Toronto, University of Toronto Press 2000.
- 50) KUON, Peter (a cura di): *Voci delle pianure. Atti del convegno* (Salisburgo, 23-25 marzo 2000), Firenze, Franco Cesati Editore 2002.
- 51) LA CAPRIA, Raffaele: *Letteratura e salti mortali con Il sentimento della letteratura*. Milano, Mondadori 2002.
- 52) MAGGI, Armando – WEST, Rebecca (a cura di): *"Scrittori inconvenienti". Essays on and by Pier Paolo Pasolini and Gianni Celati*, Ravenna, Longo 2009.
- 53) MANDELLO, Elisabetta (a cura di): *La narrativa italiana degli anni Novanta*, Roma, Meltemi edu 2004.
- 54) MANGANELLI, Giorgio: *La letteratura come menzogna*. Milano, Adelphi 1985.
- 55) MANGANELLI, Giorgio: *Pinocchio: Un libro parallelo*, Torino, Einaudi 1982,

- 56) MARCHESINI, Matteo: *Da Pascoli a Busi. Letterati e letteratura in Italia*. Macerata, Quodlibet Studio 2014.
- 57) MATT, Luigi: *Modernità italiana. Cultura, lingua e letteratura dagli anni settanta a oggi*. Roma, Carocci 2011.
- 58) MAURI, Paolo: *L'opera imminente. Diario di un critico*. Torino, Einaudi 1998.
- 59) MAURI, Paolo: *Luigi Malerba*, Firenze, La Nuova Italia 1977.
- 60) MUZZIOLI, Francesco: *Malerba. La materialità dell'immaginazione*, Roma, Bagatto Libri 1988.
- 61) NARDON, Walter: *La parte e l'intero. L'eredità del romanzo in Gianni Celati e Milan Kundera*, Trento, Università degli Studi di Trento 2007.
- 62) PALMIERI, Nunzia – SCHWARZ LAUSTEN, Pia: *Il comico come strategia in Gianni Celati&Co*. (Nuova Prosa no. 59), Milano, Editori Greco&Greco 2012.
- 63) PARIS, Renzo: *Romanzi di culto. Sulla nuova tribù dei narratori e sui loro biechi recensori*, Roma, Castelvechi 1995.
- 64) PEDULLÀ, Walter: *Il morbo di Basedow ovvero dell'avanguardia* Lerici, Milano 1975.
- 65) PEDULLÀ, Walter: *Le armi del comico. Narratori italiani del Novecento*. Milano, Mondadori 2001.
- 66) PEDULLÀ, Walter: *Luigi Malerba* in A.A.V.V.: *Letteratura italiana. I contemporanei*. Milano, Marzorati, 1974, pp. 1835- 1854.
- 67) PEDULLÀ, Walter: *Miti, finzioni e buone maniere di fine millennio*, Milano, Rusconi 1983.
- 68) PEDULLÀ, Walter: *Racconta il Novecento. Modelli e storie della narrativa italiana del XX secolo*, Milano, RCS Libri 2013.
- 69) PICONE, Generoso – PANZERI, Fulvio – RAFFAELI, Massimo: *Paesaggi italiani* (a cura di Angelo Ferracuti) Jesi, Transeuropa Saggi 1994.
- 70) PIERI, Piero – CRETELLA, Chiara (a cura di): *Atlante dei movimenti culturali dell'Emilia-Romagna 1968-2007 II Narrativa*, Bologna, CLUEB 2007.
- 71) RONCHINI, Giovanni: *Dentro il labirinto. Studi sulla narrativa di Luigi Malerba*, Milano, Edizioni Unicopli 2012.
- 72) RONDINI, Andrea: *Gianni Celati e la teoria letteraria del vento volatore*, Macerata, Eum edizioni 2013.
- 73) RORATO, Laura – SPUNTA, Marina (a cura di): *Letteratura come fantasticazione. In conversazione con Gianni Celati.*, The Edwin Mellen Press 2009.

- 74) RORATO, Laura – STORCHI, Simona (a cura di): *Da Calvino agli ipertesti. Prospettive della postmodernità nella letteratura italiana*. Firenze, Franco Cesati 2002.
- 75) SIRONI, Marco: *Geografie del narrare. Insistenze sui luoghi di Luigi Ghirri e Gianni Celati.*, Reggio Emilia, Diabasis 2004.
- 76) SITI, Walter, *Il realismo è l'impossibile*, Roma, Nottetempo 2013.
- 77) SITTA, Carlo Alberto (a cura di): *L'orizzonte di bruma. Luoghi del Novecento poetico in Emilia. Atti del convegno.*, Parma, Edizioni del Laboratorio, Maccari Editore 2002.
- 78) SPINELLI, Manuela: *Una ribellione mancata. La figura dell'inetto nella letteratura di fine Novecento*. Ombre corte, Verona 2015.
- 79) TESTA, Enrico: *Lo stile semplice. Discorso e romanzo*. Einaudi, Torino 1997.

A disszertáció szövegében felhasznált internetes hivatkozások

- 80) <http://www.treccani.it/vocabolario/spazio> (Utolsó látogatás: 15 novembre 2018. november 15.)
- 81) <http://www.treccani.it/vocabolario/autostrada> (Utolsó látogatás: 15 novembre 2018. november 15.)
- 82) Giacomo Marramao: *Spatial turn: spazio vissuto e segni dei tempi*, pubblicato in «Quadranti – Rivista Internazionale di Filosofia Contemporanea» – Volume I, n° I, 2013. Consultato in rete https://www.montagneinrete.it/uploads/tx_gorillary/marramaoquadranti_i-ispazial-turn_1518079114.pdf (Utolsó látogatás: 15 novembre 2018. november 15.)